

СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОГО СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО СЕБЕ

Особистість – це специфічна система, яка характеризується не тільки певним статусом у системі міжособистісних відносин та відповідним ставленням до соціального середовища, але й особливим ставленням до себе. У вітчизняній психології фундаментальні дослідження феномена ставлення людини до себе були започатковані О.М. Леонтєвим [4], С.Л. Рубінштейном [9], А.Г. Спіркиним [12] та в подальшому продовжені І.С. Коном [3] та І.І. Чесноковою [14].

Самоставлення як певна підструктурна одиниця в загальній системі відносин людини щільно пов'язане з особливостями ставлення суб'єкта до зовнішньо-предметного та соціального світу. На думку Н.І. Сарджвеладзе, основна відмінність самоставлення від ставлення до навколишнього світу полягає в різниці між референтами – у першому випадку основним референтом ставлення виступає власне тіло або психосоціальні та особистісні особливості, у другому, – об'єкти зовнішнього світу або інші люди [10]. Виходячи з цього, автор акцентує два основних способи самоставлення – об'єктні та суб'єктні, причому підкреслює, що суб'єкт-об'єктним та суб'єкт-суб'єктним способом особистість може ставитися не тільки до тих чи інших боків зовнішньої дійсності, але й до самої себе, до власних внутрішніх станів та переживань. На нашу думку, основна цінність такого підходу дозволяє розширити діагностику та подальший опис емпірично отриманих та теоретично усвідомлених особливостей, які розкривають своєрідність та неповторність емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує наступне. У психології існує два протилежних підходи до тлумачення структури ставлення до себе. У межах першого ставлення до себе розглядається як одномірне, у другому, – як складноструктуроване психічне утворення. Визначення ставлення як одномірного утворення не знайшло свого емпіричного підтвердження як у сучасній вітчизняній [8], так і в іноземній психології [15]. Пояснення структури ставлення до себе проводиться через розуміння його як утворення, складність структури якого зумовлена глибиною життєвих стосунків особистості. Змістовний аналіз структурних компонентів ставлення до себе дозволив С.Р. Пантілеєву виділити дві різні за семантичним змістом підсистеми: "оцінну" і "емоційно-ціннісну" [8]. У випадку оцінки ставлення до себе визначається як "самоповага", "почуття компетентності", "почуття ефективності". Як емоції ставлення визначається як "аутосимпатія", "почуття власної гідності", "самоцінність", "самоприйняття". Відмінності між складовими ставлення до себе виділяють цілий ряд іноземних [15] і вітчизняних психологів [8;11].

Так, І.С.Кон, базуючись на теорії диспозиційної регуляції поведінки, наполягає на трьохкомпонентній структурі самоставлення, яка включає когнітивну, афективну та поведінкову підструктури [3]. Н.І. Сарджвеладзе також виділяє когнітивний, емоційний та конативний компоненти і наполягає на тенденції консистентності між ними, оскільки самоставлення є одним із різновидів аттитюдів, які й характеризуються цією генералізованою властивістю [10].

І.І.Чеснокова пропонує розрізнити два рівні самосвідомості за критерієм знань особистості про себе [14]. На першому рівні таке співвідношення діє в межах зіставлення "Я" з іншою людиною. Спочатку будь-яка риса сприймається та усвідомлюється в іншій людині, а пізніше переноситься на себе. Відповідно, першими механізмами формування ставлення до себе виступають самосприйняття та самоспостереження. На другому рівневі співвідношення знань про себе діє в процесі аутокомунікації, тобто в межах "Я та Я", коли людина оперує вже готовими, сформованими знаннями про себе, а як на специфічне внутрішнє самопізнання автор указує на самоаналіз та самоусвідомлення. На думку І.І.Чеснокової, вищого розвитку самосвідомість на другому рівневі набуває при формуванні життєвих планів, життєвої філософії, власної гідності тощо.

Ми припускаємо, що структура самоставлення, запропонована І.І.Чесноковою, методологічно співпадає з моделлю ставлення до себе, розробленою Н.І. Сарджвеладзе, та найбільш повно розкриває суб'єктні й об'єктні сфери особистості.

Двохкомпонентний склад самоставлення розглядається також В.В.Століним, який за вихідну тезу взяв різницю змісту "Я-образу" (знання або уявлення про себе, в тому числі й у формі оцінки вираженості тих чи інших рис) та самоставлення (переживання, відносно стійке почуття, яке пронизує самосприйняття та "Я-образ") [13]. Двома основними утворюючими В.В.Столін вважає: 1) знання про ті загальні риси та характеристики, які об'єднують суб'єкта з іншими людьми, – приєднальна складова (або система самоідентичності), та 2) знання, які виділяють "Я" суб'єкта порівняно з іншими людьми, - диференціальна складова.

Нам імпонує саме такий, більш диференційований та уточнений підхід до структури самоставлення, який можна застосувати й для дослідження емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

У наукових психологічних конструкціях завжди задається певний еталон дослідження особистості, її ставлень до світу людей, предметів, історично сформованих способів взаємодії з природою, тобто присвоєння суб'єктом соціальної людської суті. У такій площині психологічні властивості суб'єкта мають своїми джерелами більш часткові феномени, які не тільки субординаційно пов'язані з вищими рівнями становлення особистості, але й самі виступають їхніми генетичними корнями. Звідси онтогенез виступає як самодостатня форма визрівання психологічних функцій та подальшого перетворення їх на властивості особистості, при цьому різним етапам онтогенетичного розвитку властиві відмінності в самопізнанні, самооцінюванні, емоційно-оцінному ставленні до себе та подальшій самореалізації, творчій активності, особистісній емоційній та соціальній зрілості.

На нашу думку, саме такий, генетичний підхід, сформульований С.Д.Максименко, у проблемному контексті розвитку емоційно-оцінного ставлення особистості до себе уповні та адекватно забезпечує пошук нових резервів особистісного зростання й можливостей оптимізації зовнішніх, виховних впливів з урахуванням періодів підвищеної сензитивності молоді людини до суспільної активності. Услід за Л.С.Виготським, ми вважаємо, що зовнішнє тільки тоді буде мати суттєвий вплив на особистість, коли воно проходить крізь призму її індивідуальності. Ось чому ми припускаємо доцільність підходу до розуміння специфіки емоційно-оцінного ставлення як до одного із проявів індивідуальності

особистості, що зростає.

Принципово важливим для розуміння механізмів становлення особистості, що зростає, є наш підхід до емоційно-оцінного ставлення суб'єкта до себе і як до процесу і як до результату.

С.Д. Максименко, вказуючи на необхідність уведення в психологію поняття "динамічна система", підкреслював, що це поняття не тільки характеризує особливості існування психічних процесів, властивостей та станів особистості, але й розкриває специфіку їхньої кількісної та якісної зміни. "Між частинами психологічного цілого, – пише він, – здійснюється складна взаємодія, що приводить до утворення нових властивостей, нових типів взаємодії та взаємовідносин. У результаті цього психічні утворення як динамічні системи змінюються кількісно і якісно" [6, - с. 83].

Ця методологічна теза є для нас важливою, оскільки аналіз наукових першоджерел та власні спостереження дозволили нам не тільки уточнити семантику поняття "емоційно-оцінне ставлення особистості до себе", але й пропонувати його структуру, в основі якої лежить диференціація особистісних рис та властивостей за принципом їхнього предметного змісту та способу спрямованості. На нашу думку, принцип предметного змісту розкриває, на що спрямовані складові компоненти емоційно-оцінного ставлення, що виступає їхнім предметним змістом, а принцип способу спрямованості розкриває безпосередній спосіб ставлення. Відповідно до цих принципів нами була виділена структура емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, яка складається з двох основних компонентів:

1) загальні, глобальні показники особистості, які ми називаємо суб'єкт-об'єктною підструктурою (глобальне самоставлення, загальну систему цінностей, цілі життя);

2) часткові, які ми називаємо суб'єкт-суб'єктною підструктурою (часткова самооцінка, локус контролю, самовідношення, диференційоване за самоповагою, аутсимпатією, самоінтересом и очікуваним ставленням до себе, рівень готовності до конкретних дій відносно свого "Я"), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків із середовищем.

Як на нас, пропонується структура дозволяє екстраполювати отриману інформацію не тільки на емоційно-оцінне ставлення особистості до себе, але й до певного кола сторін зовнішньої дійсності, тобто надавати інформацію про цілісність або дискордантність характеру респондентів. Крім того, пропонується структура суттєво розширює можливості діагностики Я-образу особистості й сприяє емпіричному виявленню та теоретичному осмисленню індикаторів особистості.

1. Суб'єкт-об'єктна підструктура.

До цієї підструктури нами були включені глобальне самоставлення, загальну систему цінностей, цілі життя, оскільки завдяки цим особистісним утворенням поступово формується загальна стратегія ставлення особистості до себе. Суб'єкт-об'єктна підструктура лежить в основі загального пізнавального підходу особистості до себе, але не зводиться до простого, механічного процесу самопізнання. Головною особливістю даної підструктури виступає позиція особистості до себе самої, позиція, яка заснована на певному дистанціюванні, - коли особистість сприймає та оцінює себе як зовнішній спостерігач. Саме на цьому рівневі формуються основні поняття та глобальні оціночні судження стосовно власних рис та властивостей.

Суб'єкт-об'єктна підструктура певною мірою визначається особливостями когнітивної самоатрибуції, але екстернальної чи інтернальної спрямованості в оцінному ставленні до себе ще не виділяється. На цьому рівневі діагностується недиференційоване загальне ставлення особистості до себе, яке більш широко розкриває інструментальний підхід до досягнення певних цілей.

Загальне самоставлення здебільшого орієнтує індивіда на систему соціальних норм, правил, звичаїв. Саме в межах цих ідентичностей індивід порівнює себе з певними еталонами, через ці еталони – з іншими людьми та вчиться оцінювати себе з позиції стороннього спостерігача. На цьому рівневі проявляється вираженість загальної значущості для індивіда бути прийнятим іншими людьми або бути знехтуваним ними, але на думку Л. І. Божовіч, суспільна оцінка виконує подвійну роль у формуванні самосвідомості особистості [2]. У свою чергу Б.Г. Ананьєв підкреслював, що вирішальне значення в утворенні думок про себе має життя в колективі і правильний розвиток оцінних відносин, що формують самооцінку [1]. В. С. Мерлін також вважає, що "в знанні цінності своїх дій, а тим самим і властивостей особистості вирішальну роль відіграє оцінка колективу, соціальна оцінка" [7].

Ціннісні орієнтації як друга складова суб'єкт-об'єктної підструктури розглядається і як інтегративна (інформаційно-емоційно-вольова) властивість, і як готовність особистості до свідомого визначення і оцінки свого місцезнаходження в часі та просторі певного природного й соціального середовища, вибору стилю поведінки.

Ціннісні орієнтації є одним із найважливіших утворень у структурі свідомості й самосвідомості індивіда і зумовлюють низку його сутнісних характеристик як особистості. Такі характеристики здебільшого спричиняються тим, що являє собою система цінностей конкретної особистості, який спектр орієнтацій у неї представлено щодо змісту, спрямованості та психологічної вагомості.

Поняттям "ціннісні орієнтації" визначають елементи мотиваційної структури особистості, на основі якої вона здійснює вибір цілі, мотивів конкретної діяльності з урахуванням особливостей ситуації, що склалася, відображають певну значущість для особистості предметів та явищ соціальної дійсності, а також створює внутрішню основу ставлень до різноманітних цінностей морального, матеріального і політичного порядку.

За Д.О.Леонтьєвим ціннісно-змістовне вимірювання є елементом загальної структури особистості, в якому представлені всі змісти, які утворюють основу його внутрішнього світу, визначають динаміку його емоцій і переживань, трансформують його картину світу на світогляд [5].

Таким чином, суб'єкт-об'єктний компонент розглядає загальні, недиференційовані тенденції щодо емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. Яким чином визначені тенденції будуть розвиватися, наскільки всі ці уявлення особистості про себе є стійкими та взаємопов'язаними між собою розкриває наступна підструктура.

2. Суб'єкт-суб'єктна підструктура (часткова самооцінка, локус контролю, самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутсимпатією, самоінтересом и очікуваним ставленням до себе, рівень готовності до конкретних дій стосовно свого "Я"), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків з середовищем.

Якщо загальна самооцінка виступає генетично більш раннім утворенням особистості, відображає узагальнені когніції

суб'єкта стосовно себе і засноване на них цілісне ставлення до себе, то конкретна, часткова самооцінка формується вже на її тлі.

Особлива роль часткової самооцінки у формуванні суб'єкт-суб'єктної підструктури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе полягає в тому, що вона створює підґрунтя для оцінки конкретних проявів і якостей особистості, результати конкретних дій, але функціонально спирається на суб'єкт-об'єктний бік життєдіяльності особистості.

Атрибутивна картина внутрішнього плану емоційно-оцінного ставлення особистості до себе базується на провідному принципі каузальної атрибуції Ф. Хайдера [за 8]. Центральною тезою цієї теорії виступає поняття про локус каузальності. Сприймаючи будь-яку подію як причинну, люди приписують локус причинності або особистості, або середовищу. У першому випадку подія викликається самим суб'єктом, у другому – головним чином виступає продуктом даного середовища. Звідси будь-яка подія (незалежно від того, що під цим розуміється – вчинок чи його наслідок, факт, сформована особистісна риса тощо), що сприймається та оцінюється людиною, є адитивною функцією двох діючих сил: сили середовища та особистісних ресурсів. Сила середовища, на наш погляд, здебільшого відповідає суб'єкт-суб'єктній складовій емоційно-оцінного ставлення, а особистісні ресурси, за Ф. Хайдером, ототожнюються на суб'єкт-суб'єктному рівні та включають індивідуальні особливості самоставлення, диференційованого за самоповагою, аутисимпатією, самоінтересом та очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого "Я" тощо.

Як основну особливість суб'єкт-суб'єктної підструктури більшість дослідників підкреслюють її оцінний характер [6]. Самоповага, яку ми змістово включили до названої підструктури, припускає процес оцінки себе в порівнянні з деякими соціально значущими критеріями, нормами, еталонами – уявленнями про благополучного й ефективного індивіда, закладеними ще з дитинства. Дане вимірювання виражає ті або інші відчуття або переживання власного "Я" індивіда. У даному чиннику фіксується той зміст, який називається самоставленням на основі емоційного відчуття прихильності до себе. Відчуття прихильності, ухвалення, духовної цінності власної особистості не припускає порівняння і зіставлення себе з деякими соціально заданими та індивідуально засвоєними нормами - еталонами. У зв'язку з цим, характерна позитивна кореляція "аутисимпатії" з "внутрішньою чесністю", з відвертістю індивіда для себе і для інших. Якщо чинник "самоповага" пов'язаний з прагненням до соціально бажаного образу "Я", то аутисимпатія не припускає цього зв'язку. Навіть навпаки, за рахунок позитивного емоційного ставлення до себе індивід може ставитися до себе чесніше і відкрито. В основі чинника лежить деяке узагальнене відчуття симпатії, яке може існувати поряд і навіть у супереч тій або іншій узагальненій самооцінці, що виражається в переживанні самоповаги. Про це свідчить те, що чинник "аутисимпатія" відносно незалежний від чинника "самоповага".

Самоінтерес, який ми включили в суб'єкт-суб'єктну підструктуру, відображає міру близькості до самого себе, зокрема інтерес до власних думок і відчуттів, готовність спілкуватися з собою "на рівних", упевненість у своїй цікавості для інших, а очікуване ставлення від інших – очікування позитивного або негативного ставлення до себе довколишніх.

Висновки. В основі структурування емоційно-оцінного ставлення особистості до себе лежить принцип диференціації особистісних рис та властивостей за предметним змістом та способом спрямованості. Принцип предметного змісту розкриває, на що спрямовані складові компоненти емоційно-оцінного ставлення, що виступає їхнім предметним змістом, а принцип способу спрямованості розкриває безпосередній спосіб ставлення.

Відповідно до цих принципів пропонується структура емоційно-оцінного ставлення особистості до себе складається з двох основних компонентів: 1) загальні, глобальні показники особистості, або суб'єкт-об'єктна підструктура (глобальне самоставлення, загальна система цінностей, цілі життя); і 2) часткові, або суб'єкт-суб'єктні підструктури (часткова самооцінка, локус контролю, самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутисимпатією, самоінтересом й очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій стосовно свого "Я"), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків із середовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. – СПб.: Питер, 2002 – 228 с.
2. *Божович Л.И.* Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М.: Междунар. пед. академия, 1995. – 209 с.
3. *Кон И.С.* В поисках себя: Личность и ее самосознание / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
4. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975 – 304 с.
5. *Леонтьев Д.А.* Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. – 216 с.
6. *Максименко С.Д.* Развитие психики в онтогенезі: [В 2 т.] / С.Д.Максименко. – К.: Форум, 2002. Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 320 с.
7. *Мерлин В.С.* Структура личности: характер, способности, самосознание: Учеб пособие к спецкурсу/ В.С. Мерлин. – Перм. гос. пед. ин-т, Урал. отд-ние О-ва психологов СССР при АН СССР. – Пермь: ПГТИ, 1990. – 107 с.
8. *Пантिलеев С.Р.* Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С.Р.Пантिलеев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 110 с.
9. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. В 2-х т / С.Л.Рубинштейн. – М.: Наука, 1989. – 487 с.
10. *Сарджвеладзе Н.И.* Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси: "Мецниба", 1989. – 367 с.
11. *Соколова Е.Т.* Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т.Соколова. – М.: Наука, 1989. – 129с.
12. *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин. – М.: Наука, 1972. – С. 270.
13. *Столин В.В.* Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
14. *Чеснокова И.И.* Проблема самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. – М.: Наука, 1981. – 323 с.
15. *Coopersmit S.* The antecedents of self-esteem / S.Coopersmit. – N.Y.: Freeman, 1967.

РЕЗЮМЕ

Проблема вивчення психологічних особливостей емоційно-оцінного ставлення особистості до себе неможлива без визначення структури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. У статті розкриваються основні підходи до вирішення цієї проблеми, проводиться аналіз підходів до визначення структури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе.

Ключові слова: емоційно-оцінне ставлення до себе, особистість, самоставлення, самосвідомість, ціннісні орієнтації.

О.И. Крошка

СТРУКТУРА ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОГО ОТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ К СЕБЕ

РЕЗЮМЕ

Проблема изучения психологических особенностей эмоционально-оценочного отношения личности к себе невозможна без определения структуры эмоционально-оценочного отношения личности к себе. В статье раскрываются основные подходы к решению этой проблемы, проводится анализ подходов к определению структуры эмоционально-оценочного отношения личности к себе.

Ключевые слова: эмоционально-оценочное отношение к себе, личность, самоотношение, самосознание, ценностные ориентации.

O. I. Kroshka

THE STRUCTURE OF EMOTIONAL AND EVALUATIVE ATTITUDE OF PERSONALITY TOWARDS ONESELF SUMMARY

The problem of studying psychological characteristics of emotional and evaluative attitude of personality towards oneself is impossible without determining the structure of this attitude. The article demonstrates some main approaches to solving this problem, analyzes approaches to determining the structure of emotional and evaluative attitude of personality towards oneself.

Keywords: emotional and evaluative attitude towards oneself, personality, self-attitude, self-consciousness, value orientation.
